

izvirni znanstveni članek

UDK 940.533.6(497.1 Ptuj)"1941"
prejeto: 20. 3. 2001

Ljubica Šuligoj

dr. zgodovinskih znanosti, docentka, Pedagoška fakulteta v Mariboru, v pokoju, Belšakova 8, SI-2250 Ptuj

Leto 1941 na Ptuj

IZVLEČEK

Avtorica govori o dejavnosti ptujskih Nemcev pred drugo svetovno vojno, o njihovih natančno izdelanih raznarodovalnih načrtih in o prevzemanju oblasti. Predstavlja izvajanje ukrepov okupacijskih oblasti proti slovenskemu življu na Ptuj leta 1941.

KLJUČNE BESEDE

Ptuj, raznarodovalni načrti, prevzem oblasti, okupacijski ukrepi

SUMMARY

THE YEAR 1941 IN PTUJ

The article is about the activities of the Ptuj Germans before World War II, about their precisely elaborated denationalisation plans and about taking over authority. The author presents the implementation of measures of the occupational authorities against the Slovene population in Ptuj in 1941.

KEY WORDS

Ptuj, Denationalisation Plans, Taking over Authority, Occupational Measures

Pred prvo svetovno vojno je veljal Ptuj za eno najmočnejših nemških postojank na slovenskem Štajerskem. Po vojni se ptujski Nemci z novonastalo jugoslovansko državo nikakor niso mogli sprijazniti. Medtem ko se je 76 nemških družin od novembra 1918 do oktobra naslednjega leta izselilo iz mesta, si je ostalo nemštvo prizadevalo doseči priključitev ptujskega območja k Nemški Avstriji. Ob podpori graškega propagandnega žarišča so ptujski Nemci svoje zahteve utemeljevali s trditvijo, da je Ptuj nemško mesto oziroma da v mestu živi večinoma nemško prebivalstvo.¹ Ptuj je po vojni doživel čas nemške propagande, nestrpnosti do slovenstva in nasprotovanj novim oblastem.

Vsaj na videz so se razmere umirile po koróškem plebiscitu, ko so se pripadniki nemške manjšine iz zagrizenih nasprotnikov jugoslovanske države spreobrili v njene lojalne državljane. Do zmage hitlerizma v Nemčiji se je ptujsko nemštvo spretno prilagajalo političnim razmeram v državi – vsakokratnemu režimu in vladajoči stranki. Svoja politična hotenja so pričeli ptujski Nemci javno izkazovati po letu 1933. Zažarela je misel o "vitanjski črti", o življenju Ptuja v nemškem rajhu. Stare ideje nasilne germanizacije slovenskega ozemlja kot "nemškem življenjskem prostoru" so naglo zaživele.² Priključitev Avstrije k Nemčiji je bila za tukajšnje nemštvo nova vzpodbuda. V prepričanju, da bo sledila tudi priključitev slovenskih krajev, tega v javnosti Nemci na Ptujju več niso prikrivali.

Samozavestne politične nemške nastope je krepila zavest o njihovi gospodarski moči. O veljavi nemškega kapitala na Ptujju kažejo naslednji podatki: več kot 46% industrijskih obratov v mestu je bilo izključno v nemški lasti, v Mestni občini Ptuj je bilo nad 60% nemških trgovin in brez gostilniških obratov približno 50% nemških obrtniških delavnic. Ob tem upoštevajmo, da so bili mnogi od teh lastnikov tudi zemljiški posestniki. Tudi primer nemških denarnih zavodov (Vorschuss Verein Pettau, Städtische Sparkasse), ki so laže prebrodili gospodarsko krizo kakor slovenske ustanove, priča o moči nemškega kapitala. Hkrati je bil za ptujske Nemce pretok sredstev iz nemškega zamejstva skozi Vorschuss Verein moralna opora in vzpodbuda, tako da so lahko gradili svoje velikonemške načrte na majavih političnih

razmerah v državi in oportunistični oblasti.³

Celotno delo ptujskega nemštva je slonelo na trdni politični organizaciji, za katero so nemški statistiki tik pred okupacijo ugotovili, da šteje na območju ptujskega okraja 1549 članov Kulturbunda (KB). Upoštevaje njihove družinske člane, ki so jih prištevali k organizaciji, je bilo vseh 2920, od tega na Ptujju 542 (34,9%) ali leta 1931 glede na število mestnega prebivalstva 12,7%.⁴

Kulturbund kot največja opora zamejskim institucijam je zavestno in smotrno pripravljal priključitev tukajšnjih krajev k nemškemu rajhu in natančno skoval načrte o nasilnem raznarodovanju slovenskega življa. Pod njihovim "kulturnim" udeleževanjem so se prikrivali politični cilji. Nemška društva so bila podaljšana roka Kulturbunda, njihovo dejavnost pa je podpiral nemški kapital. Na gospodarsko nerazvitem ptujskem območju je ta kapital spravljal v odvisnost odvečno slovensko delovno silo, med katero se je v ekonomski stiski zasejala hitlerjanska demagogija in s tem pojavi nemškutarstva.⁵ Na podeželju se je širil glas, kako bo Hitler z novim "redom" uredil težko gospodarsko stanje.

Celotna propagandna dejavnost je tekla ob tesni povezavi KB z rajhom, od koder je prihajala raznovrstna nacistična literatura. Zvezo med Slovenijo in Nemčijo je vzdrževala "Verein für das Deutschtum im Auslande" (VDA). Referent VDA za Slovensko Štajersko, dr. Helmut Carstanjen, in poznejši vodja graškega "Südostdeutsches Institut", ki je vzdrževal zvezo s slovenskimi volksdeutscherji, je npr. leta 1937 poslal na Ptuj cele pakete propagandne literature.⁶ V povezavi z omenjenim inštitutom in s Pokrajinskim obmejnim uradom NSDAP (Gaugrenzlandamt) je KB pripravljal vse potrebno, da se dežela čim prej spremeni v nemško. Potrebno se je bilo pripraviti na okupacijo in uničenje slovenskega naroda, na deportacije Slovencev in vrnitev volksdeutscherjev, ki so po vojni zbežali iz Spodnje Štajerske. Kljub očitnim pripravam in izzivalnim nastopom ptuj-

³ ZAP, Varia – šk. 9, Ptujski trgovci in obrtniki 1918–1941. Tone Zorn, Nemški trgovski obrati v Sloveniji v letih 1938/39 (Značaj in lastništvo), Kronika 1970/XVIII, št. 2, str. 13, 1–16. Zorn, Nemški industrijski obrati v Sloveniji l. 1938/39 – Poskus splošnega orisa, Kronika 1972/XX, št. 1, str. 35–36. AS 76, fasc. 437. V MOP 1931. leta 4261 prebivalcev.

⁴ MNO, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njihovih pomagačev za Slovenijo, Ekspozitura Ptuj 23. 8. 1945. Prof. Franjo Baš, Doneski k problematiki slovenjštajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941/1945. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, str. 102. Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, str. 21.

⁵ ZAP, zbirka MD, Švabsko – nemška kulturna zveza, Krajevna skupina v Ptujju.

⁶ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, str. 90.

¹ ZAP, MOP 1919 – šk. 244, spis 1268/25–19, Seznam izseljenjskih Nemcev iz Ptuja po l. 11. 1918; 1921 – šk. 253, Ljudsko štetje 30. 1. 1921. Leta 1921 v MOP 4449 prebivalcev, od teh po nemškem maternem jeziku 974 (21%). Lojze Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje l. 1918/19, ZČ, XV/1961, str. 139.

² Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Maribor 1968, str. 82–83. Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (1933–1941), Ljubljana 1966, str. 140–141.

skih Nemcev (kot so bili javni shodi KB, nedeljska sestankovanja v evangeličanski cerkvi, shajanje nemškutarskih druščin in nemških "gostov" iz Avstrije po gostinskih lokalih, kjer so glasno razmišljali o priključitvi k rajhu, o maščevanju nad zavednimi Slovenci in njihovi odstranitvi) oblasti niso kaj dosti odgovarjale. Pregled kazenskih spisov nam pove, da so sodni organi v glavnem zaznamovali določene izpade, da so storilce tudi kdaj kaznovali, marsikomu pa se ni ničesar zgodilo. Tudi grob izziv – izobešanje hitlerijanske zastave na ptujskem cerkvenem stolpu 20. aprila 1938 – ni bil kaznovan; ob "olajševalnih" okoliščinah se obdolženim ni nič zgodilo.⁷ Oblasti so brezbrizno spremljale številne nemške obiskovalce, ki so na ptujskem območju zbirali različne podatke o obstoječih razmerah. Z avtobusi so prihajali na Ptuj in se ustavljali v mestu le za nekaj ur: Tujski promet na Ptuj je v letih 1938/39 porasel za 7,7% in to največ zaradi prihoda sorodnikov iz Nemčije.⁸

Preko "turističnih" in "sorodstvenih" obiskov ter preko tukajšnjih zaupnikov (Vertrauensmänner), ki so bili podaljšana roka že omenjenih inozemskih ustanov, se je razpredala nacistična obveščevalna mreža. Iz seznama zaupnikov za ptujsko območje, všteti tudi žetalski kot, ki je med svetovnimi vojnama spadal k šmarskemu političnemu okraju, je razvidno, da je bilo registriranih 106 "zaupnih mož", katerih povprečna starost je bila 46 let. Največ zaupnikov (21) je bilo na Ptuj. Po socialni strukturi je bilo med njimi največ trgovcev, od teh nad 75% pravih Nemcev z oznako "Deutsch" (D) ali "Reichsdeutsch" (RD). Sledijo jim posestniki (89% Nemcev), uradniki (80% Nemcev), svobodni poklici, gostilničarji, nekaj kmetov (6%) in obrtnikov. Razmerje med zaupniki "vindišarji" (31,1% "Windisch" – W), med katerimi je bilo na ptujskem območju največ gostilničarjev in trgovcev, kaže, da se je zaupništvo opiralo na 58,5% Nemcev in 10,4% "rajhovskih" Nemcev.⁹ Če upoštevamo, da so bili ti stari okoli 40 let, pomeni, da so svoja mladostna leta preživljali skozi obdobje štajercijanstva in Ornigovega županovanja, da so bili vzgojeni v velikonemškem duhu in je zato razumljivo, da so na pragu druge svetovne vojne utirali pota hitlerizmu.

Pri doseganju svojih političnih ciljev je ptujsko nemštvo vznemirjalo slovensko demokratično javnost. Odnosi med Nemci in Slovenci so se

zaostri v času sudetske krize. Številni letaki po Ptuj so pozivali k bojkotu Nemcev. Odgovor na nemško ravnanje je zavedno slovenstvo našlo v narodnoobrambnem ljudskofrontnem gibanju, ki se je izkazovalo skozi različne legalne oblike družbenega življenja. Narodnoobrambna fronta, oblikovana na pobudo partijske organizacije na Ptuj leta 1938, je povezovala domoljubne sile ne glede na njihovo ideološko ali politično pripadnost.¹⁰ V tem negotovem času nacistične nevarnosti je bilo povezovanje zavednega slovenstva nujno. To je ob nemških dejanjih moglo spremljati samo še popustljivost jugoslovanskih oblasti. Nemir in negotovost sta prevzemala Slovence na Ptuj, npr. ob novici, da je bilo januarja 1941. leta s ptujskega območja vpoklicanih "na orožne vaje" v Ivanjico 14 moških, komunistov ali osumljenih komunizma. Znašli so se v taborišču Medjуреčje.¹¹ Ne gre prezreti, da je Ptuj ob vseh nastopih tukajšnjega nemštva pred okupacijo doživljal odločne proteste slovenstva. 27. marec 1941 je pokazal, kako združene so bile antifašistične demokratične sile, ko je mesto doživelo enega največjih izrazov narodove volje.¹²

Ptujski Nemci so se temeljito pripravili na raznarodovale namene nemškega zamejstva. Konkretni načrti o ureditvi slovenske Štajerske so bili izdelani po navodilih dr. Helmuta Carstanjena. Govorili so o prevzemu oblasti, o vrnitvi tisočev volksdeutscherjev in potrebnih "na tisoče izgonov in deportacij", nadalje o popisu gospodarskih objektov in kulturnih ustanov ter natančnem popisu ljudi, predvsem zavednih Slovencev in oseb, priseljenih na slovensko Štajersko. Ptujski KB je po omenjenih smernicah do potankosti pripravil vse na svojem območju.¹³ Na Ptuj so se lotili "analize" prebivalstva glede narodnostne pripadnosti in ugotavljali čisto nemško poreklo ljudi. Po informacijah, ki so jih imele okupacijske oblasti, bi "moralo izginiti" 5% tukajšnjih Slovencev.¹⁴ Korenine politične platforme KB o iztrebljanju slovenstva iščemo že v štajercijanstvu in v zahtevi ohranitve celovitosti štajerske dežele v okviru velike Nemčije.

Ohranjeni "Takojšnji ukrepi" ("Sofortmassnahme") nam razkrivajo natančne načrte prevzema oblasti na Ptuj. Med drugim so predvideli za

⁷ ZAP, MOP 1939 – šk. 296, spis 1674/39, Hitlerjanska izzivanje. PMP, fasc. Hitlerizem pred vojno. PAM, dok. v Ki 89/38–9, VII Kzp/528–38.

⁸ ZAP, MOP 1940 – šk. 299, spis 1113/40, Tujska prometna poročila od 1934–1940. Mariborski večernik Jutra, Tujci v Ptuj.

⁹ MNO Maribor, Vertrauensmännerliste der Untersteiermark.

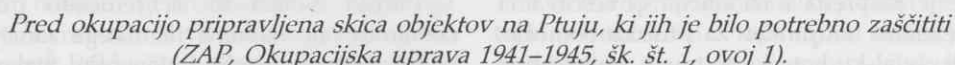
¹⁰ PMP, fasc. Komunistična dejavnost 1919/41 (Ivan Bratko).

¹¹ Prav tam, dok. št. 1317; Zapisnik posvetovanja predvojnih komunistov in aktivistov, 9. 4. 1959.

¹² Zapisnik "okrogle mize" predvojnih komunistov in skojcev, 27. 10. 1981 (Mitja Vošnjak), hrani L. Š. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj, str. 45–46.

¹³ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, str. 112. Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, str. 150.

¹⁴ MNO Maribor, Dokumenti komisije za raziskovanje vojnih zločinov.

17 Drago Novak, *Prlekija 1941–1945*, Ljubljana 1987, str. 52.

umaknila na desni breg Drave. V popoldanskem času so se mladinci zbrali pred muzejem in izvedeli za partijsko direktivo o vključitvi prostovoljcev v redno vojsko. Temu navodilu je sicer sledilo okoli 300 mladincev in 90 nemobiliziranih vojaških zavezanecv, toda vojaške oblasti jih niso oborožile.¹⁸ Dva dni pozneje je Hitlerjeva vojska vstopila na ptujsko območje, ne da bi zadela na kak odpor. Načrtovani nemški ukrepi so se že izvajali.

Sprejem 15 nekdanjih članov KB iz Ptuja v NSDAP 12. novembra 1943 pri šefu civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, dr. Sigfriedu Uiberreitherju, je bilo visoko priznanje celotni organizaciji KB na ptujskem območju za temeljito opravljeno delo pred okupacijo.¹⁹

Na Ptuj so po predhodnem načrtu volksdeutscherji že ob umiku jugoslovanske vojske prevzemali oblast. 8. aprila 1941, se pravi pred uvedbo nemške civilne uprave, je županske posle prevzel ing. Franz Celotti, član ilegalnega SA (Sturmabteilung) in že dva dni kasneje je pričel voditi okrajno glavarstvo vodilni ptujski kulturbundovec Albert Scharner. Ta je v naslednjih dneh že potrjeval občinske župane, odstranjeval slovenska krajevna imena in jih spreminjal v nemška. Njegov namestnik Rudolf Reich je imenoval ukinitvene komisarje za najpomembnejša slovenska društva.²⁰

V prihodnjih dneh je Ptuj na zunaj že kazal podobo nemškega mesta: na hišah so plapolale nemške zastave, s hiš so snemali slovenske napise. Po oglasnih deskah so viseli lepaki v nemškem in slovenskem jeziku, ki so naznanjali nemško okupacijo in prve odredbe, ki jih mora prebivalstvo brezpogojno izpolnjevati. Po mestu odmevajoči pruski koraki in od zmage vzhičeno ptujsko nemštvo so bili slaba napoved za slovenski življ.

Odredbe so se torej izvajale na Ptuj še pred 14. aprilom, ko je bil podpisan Hitlerjev ukaz "o začasni upravi v Spodnji Štajerski" in o imenovanju dr. Sigfrieda Uiberreitherja za gaulajterja "na zasedenih področjih Spodnje Štajerske, ki so bila nekdanj avstrijska".²¹ Do srede aprila so novi oblastniki z razglasi pozivali prebivalstvo k no-

vemu redu in ga obveščali o uradnem nemškem jeziku, o obvezni oddaji orožja in prepovedanem dostopu na dravsko obrežje, o označevanju lokalov lastnikov nemške narodnosti, o prehrani vojnih ujetnikov, o prepovedi kopičenja življenjskih potrebščin in določitvi cene živila, o zapiralnem času gostiln in o prepovedi alkohola. 10. aprila so ubožno prebivalstvo celo pozvali na brezplačno večerjo na Florijanovem trgu. Med izpeljanimi naglimi ukrepi navedimo ustanovitev protiletalske zaščite, prehranjevalnega in gospodarskega urada, zaplembe bančnih dobroimetij občanov in zavarovalniškega denarja, zaplembo motornih koles, pregled razpoložljive delovne sile, zasedbe banke in hranilnice, bencinske črpalke, upravnih zgradb in uradov, društvenih prostorov, zgradbe "zloglasnega voditelja Sokola" dr. Franja Šalamuna in preiskavo v minoritskem samostanu.

Odlok o aretaciji 36 Slovencev in 3 Židov (iz v naprej sestavljenega seznama), ki jih je bilo potrebno "smatrati kot talce", ter nadaljnje aretacije odbornikov 60 slovenskih društev in združenj, so bili le napovedi iztrebljanja slovenstva.²²

Prav to je bilo v interesu civilne uprave: na Spodnjem Štajerskem storiti vse, da bo dežela pripravljena na priključitev k nemškemu rajhu. Po nemških načrtih je bilo potrebno izpeljati "očistitve tujerodnega slovanskega elementa z nemškega ljudskega telesa". V procesu ponemčevanja so Nemci želeli "pričujoči narodnostni sestav najprej očistiti vseh primesi" in s tem omogočiti, da bi Spodnja Štajerska postala "zanesljiv branik proti večno nemirnemu Balkanu".²³ Zato so pri določanju ljudi za izgon uporabljali narodnostna, rasna in politična merila, ter se naslanjali na podatke, pridobljene pred vojno.

Zato je razumljivo, da je nemška civilna uprava na Ptuj v prvih mesecih okupacije intenzivno sledila temeljnim nacističnim ciljem. V razglasih so prebivalstvo obveščali o odredbah šefa za civilno upravo za Spodnjo Štajersko; politični komisar mesta Ptuja je ljudem razglašal nove ukrepe oziroma zahteve oblasti (npr. o nošenju in oddaji orožja, policijski uri, o plačilnem sredstvu in cenah, o organizaciji davčnega in finančnega sistema, o vprašanju prehrane in razdeljevanju kart za kruh in moko ipd.). V mestu naj bi v najkrajšem času v popolnosti zaživela nemška skupnost. Le-to je razbrati iz dejavnosti civilne uprave: sestavljeni so bili sezname zaplenjenih podjetij,

¹⁸ Mira Grašič, Okupatorjevo nasilje, Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 137–138. Zapisnik "okroglice" predvojnih komunistov in skojevcev, 27. 10. 1981. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj, str. 45–46.

¹⁹ Prav tam, Zapisnik..., Izvestje. MNO, prof. Franjo Baš, Nemci na Spodnjem Štajerskem, 16. 1. 1946.

²⁰ ZAP, MOP 1941/1945 – šk. 1. PMP, Hitlerizem pred vojno. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, str. 137. Grašič, Okupatorjevo nasilje, str. 136. Vida Rojic, Ptuj v boju za lepše dni, Ptuj 1960, str. 110–114.

²¹ K. F./Marko Selin, Nič več strogo zaupno II., Ljubljana 1978, str. 86. Vida Rojic, Jože Lacko, Narodni heroji 3, Maribor 1963, str. 37.

²² ZAP, MOP 1941/1945, Takojšnji ukrepi I. – XI. PAM, Der Stillhalter komissar für Vereine, Organisationen und Verbände in der Untersteiermark, Bekanntmachungen, Verfügung Nr. 1 in 5. V nekdanjem ptujskem okraju je bilo od 25. 9. 1941 do 24. 4. 1943 razpuščenih približno 250 slovenskih društev in zaplenjeno tudi njihovo premoženje.

²³ K. F./Marko Selin, Nič več strogo zaupno II., str. 105.

obrotnih obratov ter zasedenih delovnih mest v občini Ptuj; v mestu so zaprli slovensko knjigarno in tiskarno; odpravili so slovenske šole in uničili slovenske knjige. Za varnostno policijo je bil sestavljen seznam vseh priseljencev v času od 1914. do 1941. leta. Priseljenci po 1. januarju 1941 so v mestu potrebovali poseben izkaz. Preiskovali so slovenska stanovanja. Nekatere slovenske napise je bilo potrebno še odstraniti, na tržnici pa izobesiti deset zastav s kljukastim križem. Storit je bilo potrebno vse, kar bi prispevalo k utrjevanju nemštva. Med ta prizadevanja je sodil tudi vpis v politično organizacijo Steierischer Heimatbund, ki naj bi povezala vse Spodnještajerce in narodnjake (Volksgenossen). Večini prijavljenih so dodelili stalno nemško državljanstvo ali državljanstvo na preklic. Tisti, ki niso bili vpisani v Steierischer Heimatbund, so postali t. i. zaščitenci; njim so namenili izgon.

Že 3. junija 1941 je bil lahko izdan ukaz o uradnem vkorakanju v mesto.²⁴ Pisatelj Anton Ingolič je o tistih dneh na Ptuj zapisal: "Nemški okupatorji in njihovi ptujski privrženci so namreč s čedalje bolj gorečim fanatizmom izpolnjevali zapoved svojega vodje Adolfa Hitlerja, naj namreč to deželo spet napravijo nemško. Do zadnjega so izginili slovenski napisi, slovenska društva so bila razpuščena, njihovo premoženje pa zaplenjeno, vidni funkcionarji in politiki pozaprti, učiteljstvo, med katerimi je bila tudi moja žena Adela, so spravili najprej v izpraznjeni kapucinski samostan, kjer naj bi počakali na "prešolanje", kmalu pa so jih odpeljali na grad Borl."²⁵

Kakšna je bila potem usoda tistih Slovencev, ki so morali izginiti s tega območja? Spremljajmo njihovo pot!

Po seznamu KB so 9. aprila 1941 izvedli prve aretacije ptujski volksdeutscherji, torej še pred tem, ko je okupacijska uprava prevzela oblast. V ptujske sodne zapore so najprej pripeljali uglednejše Slovence v mestu, med njimi dotedanjega župana dr. Alojzija Remca, ter se nad njimi grobo znesli. Prve dni so bili zaporj prenapolnjeni, vendar jetnikov niso vpisovali v zaporne knjige. Za prvimi zaporniki, ki so jih Nemci nameravali izseliti, so po 15. aprilu po seznamih varnostne policije zapirali predvsem politične nasprotnike, funkcionarje razpuščenih strank in organizacij, zavedne Slovence, duhovnike. Te so že vpisovali v matične knjige in zanje vodili indeks. Sodeč le po ohranjenem seznamu zapornikov je bilo v letu

1941 vseh političnih jetnikov 201 ali 26,1%.²⁶ Politične zapornike – med njimi sta bila konec avgusta kot prva med organizatorji odpora s slovenjgoriškega območja zdravnik dr. Metod Spindler in študent agronomije Franc Toplak – so mučili in zasliševali v pisarni zaporov ali na sedežu gestapa v Brenčičevi hiši. Nadaljnja pot teh jetnikov je vodila na morišča talcev ali v koncentracijska taborišča, največkrat preko prehodnega borskega taborišča.

V prvih dneh okupacije so na borskem gradu prebivali nemški vojaki, ki so popravljali dravski most. 29. aprila 1941 so gestapovci iz ptujskih sodnih zaporov pripeljali prve jetnike, v glavnem zavedne slovenske izobražence in jih namestili v grajskem hlevu. Prehodno taborišče Borl ali tudi Taborišče Sever ("Geheime Staatspolizei, Anhaltelager Schloss Ankenstein" ali "Lager Nord") je sprva vodil Obersturmführer dr. Herman Görger, šef SD in SP na Ptuj, nato pa SS Untersturmführer Rudolf Meyer.²⁷

V maju mesecu so se grajski prostori pričeli polniti z jetniki tudi iz drugih krajev. Zaradi pomanjkljivega seznama je težko ugotoviti število borskih zapornikov. Borl je postal zapor za politične jetnike, ki so tu čakali na svojo obsodbo. Do takrat pa so zaporniki po delovnih skupinah opravljali različna dela (čiščenje, sekanje drv, vrtnarjenje, dovažanje pitne vode). Dvakrat dnevno je iz vodnjaka pri dravskem mostu pet do osem parov v voz vpreženih jetnikov (Wasserkomanda) na grad vozilo vodo v 300-litrskih sodih. Tu so bili jetnikom omogočeni edini stiki z zunanjim svetom.

Borl naj bi leta 1941 Nemci uporabili tudi za "prevzgojo" okoli 130 učiteljic iz Ptuja in bližnje okolice. 5. maja so se morale z osebno prtljago zglasiti na okrajnem glavarstvu, da bi jim bila po tritedenskem tečaju (Umschulungskurs) omogočena nadaljnja zaposlitev. Po nekajdnevem bivanju v kapucinskem samostanu, kjer so jih stražili ptujski Nemci, člani ilegalnega SA – Sturma, so jih okoli 10. maja pripeljali na borski grad.²⁸ Kaj hitro so učiteljicam omejili svobodo, z zaporniki v hlevu pa tudi niso smele spregovoriti. Jutranji apel, korakanje po okolici in petje nemških borbenih pesmi – so bili elementi "prevzgoje". Nadaljnja pot marsikatero udeleženke tečaja je vodila v izgnanstvo. Konec maja in v juniju so borske zapornike, ki so jih nameravali izseliti, vozili v Maribor ali Rajhenburg.

²⁴ ZAP, MOP 1941–1945. PMP, fasc. Izgnanci, Verzeichnis der aus der Untersteiermark und Betriebe, welche die Dienststelle deutschen Volkstums beschlagnahmt wurden. Liste der beschlagnahmten Gewerbebetriebe in der Untersteiermark. Grašič, Okupatorjevo nasilje, str. 139.

²⁵ Anton Ingolič, Tako je bilo, Ljubljana 1992, str. 7.

²⁶ Dominik Glušič, Spomini na ptujske zapore, Ptujski tednik. PMP, fasc. Ptujski zaporj, Indeks zapornikov 1941–1945 (Amtsgerichtsgefangnis Pettau von 1941 bis 1943). Grašič, Okupatorjevo nasilje, str. 140.

²⁷ Grašič, Okupatorjevo nasilje, str. 177.

²⁸ Prav tam, str. 168. PMP, fasc. Izgnanci, Vladimir Klemenčič, Izseljevanje Slovencev 1941.

*Kapucinski samostan na Ljutomerski cesti na Ptuj je bil leta 1941 pomožni prehodni zapor
(Fototeka zgodovinskega oddelka PMP, št. foto 471)*

*Ptujski zaporniki na Borlu pri podiranju drevja leta 1941 (Fototeka zgodovinskega
oddelka PMP, št. foto 496).*

*Pisatelj Anton Ingolič, pred okupacijo profesor na ptujski gimnaziji, z družino in družina Karla Pertekla iz Ptuja s hrvaškimi izgnanci v Zaječaru, septembra leta 1941
(Fototeka zgodovinskega oddelka PMP, št. foto 1005).*

Nacistična raznarodovalna politika je temeljila na množičnem izgonu tistih Slovencev, ki bi mogli ovirati ponemčenje pokrajine. Predvidene so bile etape izseljevanja: od 5. junija dalje naj bi predvsem v Srbijo izselili politične osumljence in izobražence, od 10. julija do konca avgusta pa bi na Hrvaško v glavnem izselili tiste osebe, ki so se po letu 1914 naselile na Štajerskem.²⁹

Izgoni na ptujskem območju so tekli od 10. junija do 27. septembra 1941. Po ljudi so prihajali v nočnem času ali v zgodnjih jutranjih urah ter jih s culami odpeljali v skladišče Lenartovega tekstilnega obrata. Od tod jih je pot vodila v nekdanjo meljsko vojašnico, kjer so se mnogi srečali s svojci – borlskimi zaporniki. Iz Maribora so transporti izgnancev krenili v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno.

Največje deportacije na območju bivšega ptujskega okraja so bile 13. julija, ko je bilo odgnanih 227 ljudi, ter 23. julija, ko je 137 ljudi moralo zapustiti svoje domove. Sodeč po seznamu izseljenih oseb je bilo med njimi največ izobra-

žencev (učitelji, duhovniki, uradniki, dijaki...). Izgnanih je bilo sorazmerno več obrtnikov, pa tudi število delavcev in kmetov ni zanemarljivo. Starostno prevladujejo izseljenci med tridesetim in štiridesetim letom ter mlajša populacija med desetimi in dvajsetimi leti.³⁰

Podatki niso povsem točni, ker je bilo nemškemu preselitvenemu štabu odmerjeno zelo malo časa (v drugi polovici leta 1940), da bi čimprej opravil naročeno delo z najvišjega mesta. V "Seznamu izseljenih oseb iz Spodnje Štajerske" tudi manjkajo imena mnogih izseljencev, vendar daje zanimivo sliko. Po seznamu je moč ugotoviti, da je bilo med 1164 izseljenci 607 moških in 557 žensk. Najmanj je bilo izseljencev med dvajsetimi in tridesetimi leti, ker so se nekateri od njih predčasno umaknili pregonu ali pa so bili v nemškem ujetništvu. Primerjalno smemo oceniti, da je okupator iz predvojnega ptujskega okraja izgnal okoli 1300 ljudi.³¹

Dodajmo še, da je bilo s tega območja v

²⁹ Grašič, Okupatorjevo nasilje, str. 138.

³⁰ PMP, fasc. Izgnanci, Vladimir Klemenčič.
³¹ Prav tam.

nemška koncentracijska taborišča interniranih 121 ljudi. Hkrati je v letu 1941 s ptujskega območja padlo 23 talcev.³² Z javnimi razglasi, ki jih je podpisoval šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, so hoteli preplašiti slovensko ljudstvo in ga odvrgniti od upora. Ubijali so ljudi, za katere so menili, da so nasprotniki nacizma ali da so tako ali drugače povezani z osvobodilnim gibanjem.

V letu 1941 so ljudi s ptujskega območja streljali v Miklavžu na Dravskem polju, v Celju, Mariboru in Šoštanju. Prvi talec, Jožef Tršek, trgovski pomočnik iz Ptuja, je padel 10. avgusta 1941 v Miklavžu na Dravskem polju.³³

Ugotavljamo, da se je okupator takoj po svojem prihodu sistematično lotil izvajanja vnaprej pripravljene raznarodovalne politike, vendar upornišva Slovencev ni zlomil. Odpor proti okupatorju na zaostalem območju je zadeval ob mnoge ovire, ki so nastale že v obdobju med obema vojnoma.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije, AS 76 Kraljevska banska uprava Dravske banovine, oddelek za trgovino, obrt in industrijo 19. stol. – 1941, fasc. 437.

MNO – Muzej narodne osvoboditve Maribor, fasc. 139 (Nemci na Spodnjem Štajerskem); Die statistische Stelle des SD KB Draubauschaft samt Beilagen, Vertrauensmännerliste der Untersteiermark, Bezirkshauptmannschaft Pettau, Berichtgund und Ergänzungen zu B. H. Pettau.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, spisi Kzp 1938 – šk. 240.

PMP – Pokrajinski muzej Ptuj, Arhiv zgodovinskega oddelka, fasc. Hitlerizem pred vojno, fasc. Izgnanci, fasc. Ptujski zapori, fasc. Komunistična dejavnost 1919/41.

ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj, MOP – fond Mestne občine 1919 – šk. 244; 1921 – šk. 253; 1939 – šk. 296; 1940 – šk. 299; Mestna okupacijska uprava 1941/1945 – šk. 1; Varia – šk. 9, ovoj 116; Zbirka Muzejskega društva – šk. 17, 18.

³² PMP, fasc. Izgnanci, Verzeichnis. Vida Rojic, Ptuj v boju za lepše dni, str. 110–114.

³³ Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski, str. 29.

LITERATURA

Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (1933–1941). Ljubljana 1966.

Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968.

Mira Grašič, Okupatorjevo nasilje. V: Skozi viharje v lepšo prihodnost (ur. Ljubica Šuligoj), Ptuj 1981.

Anton Ingolič, Tako je bilo. Ljubljana 1992.

70. in 71. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj. Ptuj 1977.

K. F. / Marko Selin, Nič več strogo zaupno II. Ljubljana 1978.

Drago Novak, Prlekija 1941–1945. Ljubljana 1987.

Mariborski večernik Jutra 1936/X(XVII), št. 207.

Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski (ur. Milan Ževart). Maribor 1965.

Ptujski tednik, XXVII, 1974, št. 6.

Vida Rojic, Ptuj v boju za lepše dni. Ptuj 1960.

Vida Rojic, Jože Lacko. Narodni heroji 3, Maribor 1963.

Tone Zorn, Nemški trgovski obrati v Sloveniji v l. 1938/39 (Značaj in lastništvo). V: Kronika, XVIII, 1970, št. 2, str. 113–120.

Tone Zorn, Nemški industrijski obrati v Sloveniji 1938/39 – Poskus splošnega orisa. V: Kronika, XX, 1972, št. 1, str. 34–38.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Jahr 1941 in Ptuj

Vor dem Ersten Weltkrieg stellte Ptuj (Pettau) eine starke deutsche Festung in der slowenischen Steiermark dar. Nach der scheinbaren Befriedung nach dem Krieg wurden die Deutschen in Ptuj wieder politisch aktiv, vor allem nach dem Anschluß Österreichs an das Deutsche Reich. Sie waren davon überzeugt, daß Deutschland auch die Orte besetzen würde, die nach dem Ersten Weltkrieg außerhalb des deutschen Nationalkörpers verblieben waren. Für die Deutschen in Ptuj war es von wesentlicher Bedeutung, die ungerechte Entscheidung von Saint Germain grundlegend zu verbessern und sich von der "fremden" jugoslawischen Herrschaft befreien zu können.

Die selbstbewußten Auftritte der deutschen Minderheit in Ptuj wurden durch das Bewußtsein von ihrer wirtschaftlichen Stärke beflügelt. Im wirtschaftlich unterentwickelten Raum Ptuj geriet der Überschuß an slowenischen Arbeitskräften in Abhängigkeit vom deutschen Kapital. Infolge der wirtschaftlichen Not machte sich auch unter der slowenischen Arbeiterschaft deutschnationale Gesinnung breit.

Durch die moralische und materielle Hilfe der deutschen Nachbarschaft erhielten die Deutschen in Ptuj einen Ansporn zu größeren Leistungen im Rahmen der unsicheren politischen Verhältnisse im Staat und dank der opportunistischen Haltung der jugoslawischen Behörden.

Das gesamte Wirken der Deutschen in Ptuj beruhte auf einer festen politischen Organisation. Der Kulturbund, die bedeutendste Stütze der Einrichtungen außerhalb des Reiches, bereitete zielbewußt den Anschluß der Ptujer Gebiets an das Deutsche Reich vor. Laut deutscher Statistik zählte der Kulturbund in Ptuj vor der deutschen Besetzung 542 Mitglieder (12,7% der Stadtbevölkerung im Jahre 1931). Der harte Kern dieses Deutschtums, der aus der Zeit der Erstarkung des steirischen Landesbewußtseins und der Amtsperiode des Bürgermeisters Ornig stammte, war im großdeutschen Geist erzogen und ebnete in den dreißiger Jahren der Hitler-Ideologie entschieden den Weg.

Der Kulturbund war bereits vor der deutschen Besetzung auf die Machtübernahme vorbereitet. Von ihm stammen die "sofortigen Maßnahmen" sowie genaue Pläne zur Beschlagnahme des slowenischen Besitzes und zur Ausmerzungen des Slowenentums. Von ihm wurden namentliche Umsiedlungslisten und ein Umsiedlungsprogramm für die Slowenen erarbeitet. Zunächst ging man gegen 36 slowenischen Gebildete vor, dann gegen die Ausschußmitglieder der slowenischen Vereine, deren nationale Abwehrbemühungen nicht verborgen geblieben waren. Um dem Gebiet ein wahres deutsches Antlitz zu geben, sollten 5% der Slowenen verschwinden.

Aus dem Gebiet des ehemaligen Bezirks Ptuj wurden ca. 1.300 Menschen zwangsumgesiedelt, 121 in Konzentrationslager eingewiesen. Im Jahre 1941 wurden 23 Geiseln erschossen.